

EŞ'ARÎ KELÂM GELENEĞİNDE İMÂMET ANLAYIŞI: SEYYİD ŞERİF CÜRCÂNÎ ÖRNEĞİ*

Veysi ÜNVERDİ**

Öz

İmâmet problemi, kelâm ilminin vesâil konuları arasında yer alır. İslâm toplumunun yönetimi, yönetimin dayanağı, yöneticinin vasıfları, nass ve tayin meselesinin reddi, dört halifenin imâmetlerinin meşruiyeti gibi konular etrafında merkezileşen imâmet, Şia'nın iman esasları arasında ilk sırada yer alır. Ehl-i Sünnet geleneğinde de tartışılan bu konunun Eş'arî mezhebinde nasıl ele alındığı sorunu, çalışmamızın mihrimini teşkil etmektedir.

Bu çalışmada, imâmeti, Şiî imâmet anlayışının eleştirisi şeklinde ele alan Cürcânî mercek altına alınmıştır. Müteahhirûn dönem kelâmcısı olan Cürcânî'nin imâmet meselesini detaylı ve sistematik bir şekilde ele alması, bu konuda ona odaklanmamızı sağlamıştır. O, siyasi bir mesele olarak değerlendirdiği imâmeti inanç alanının dışında tutmaya çalışmıştır. Neticede Şiî-İmâmî paradigmadaki imâmet doktrinini teorik ve pratik düzeyde gerçekçi bir zemine oturtmuş ve siyasal iktidarı dinî otoriteden ayırmıştır. Ayrıca o, tarihi realiteye bağlı kalarak Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali şeklindeki sıralamanın isabetli olduğunu vurgulamış ve siyasi paradigmasını oluştururken dört halife dönemi uygulamalarını esas kabul etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İmâmet, Hilafet, Cürcânî, Şia, İmâmiyye Şiası.

UNDERSTANDING OF IMAMATE IN ASH'ARI KALAM TRADITION: THE EXAMPLE OF SEYYID SHERIF JURJÂNÎ

Abstract

The imamate problem is among basic subjects of kalam science. The imamate focusing on subjects such as the governance of Islamic society, the basis of this governance, the qualification of governors, the refuse of appointment, the legitimacy of the four great caliphs is in the first rank among belief basics of Shiite. This subject is discussed by Sunna tradition as well and the method of

Makale Gönderim Tarihi:17.10.2018, Kabul Tarihi: 13.12.2018

Doi: 10.26791/sarkiat.471635

* Bu çalışma, yazarın 9 Kasım 2018 tarihinde Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından tertip edilen Uluslararası Dil, Düşünce ve Din Bilimleri kongresinde sunduğu "Eş'arî Kelâmında İmâmet Nazariyesi: Seyyid Şerîf Cürcânî Örneği" adlı tebliğin gözden geçirilerek makaleye dönüştürülmüş halidir.

** Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: veysinet@hotmail.com. ORCID ID: 0000-0002-8364-4412

Esh'ari sect dealing with this subject consist the centre of our study.

In this study, we focus on jurjânî, who dealed with imamate as a critic of Shia imamate perception. That jurjânî, a successor kalam scientist handled the imamate in detail and in a systematic way leaded us to focus on him. He saw the imamate as a political issue and tried keep it out of belief field. As a Resûlt, he placed the imamate doctrine of Shia-Imamate paradigm on a realist platform and differed political power from the religious authority. Besides, he emphasized the righthousness of the caliphate order of Abu Bakir, Omar, Othman, Ali on the ground of historical reality and based his paradigm on the regulations of The Era of Four Great Caliphs.

Keyword: The Imamate, Caliphate, Jurjânî, Shiite, Shia of Imamate.

GİRİŞ

Hz. Muhammed (sav) İslâm dininin peygamberi ve yaşadığı dönemde içinde bulunduğu toplumun siyasi lideridir. O, müminlere hayatın her alanında kılavuz olmuştur. “*Nitekim kendi aranızdan, size ayetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik.*”¹ ayeti de bunu açıkça ifade etmektedir. O, peygamberliği süresince Müslümanların her türlü problemlerinin de çözüm merci olmuştur. Bu dönemde İslâm toplumu Hz. Muhammed’in (sav) idaresi altında olduğu için bireysel ve toplumsal problemlere çözüm bulmada bir güçlük yaşanmamıştır.

Hz. Peygamber’in vefatından sonra ise Müslümanlar arasında bazı ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bu ihtilafların en önemlisi İslâm toplumunun dinî ve siyasi liderliğini ifade eden imâmet meselesine ilişkindir.² İmâmet konusundaki anlaşmazlıklar, ensâr ve muhâcirlerin yönetime talip olması ve Hz. Ebû Bekir’in halife olarak seçilmesiyle de -kısmen- devam etmiş, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde vuku bulan hadiselerle daha da büyümüştür.³ İmâmet mevzusu temelde siyasal alana ait bir problem olsa da sonradan akidevî bir tartışmaya dönüş(türül)müş ve İslâm mezhepleri arasında “Şia” ile ete kemiğe bürünen bir itikâdî ekolün varoluşsal esası olmuştur. Böylelikle imâmet meselesi Müslümanların siyaseten farklılaşmasına neden olmuştur.

Şia, imâmet konusunu bir iman esası olarak görmüş, bütün inanç konularını ve tarih felsefesini bu konu etrafında şekillendirmiş ve bu doğrultuda kendisine münhasır bir siyasi tarih tasavvuru türetmiştir. Şia’nın bu yaklaşımı karşısında Ehl-i Sünnet imâmet meselesine ilişkin tartışmalara dâhil olmuş; imâmeti siyasal bir mesele olarak ele almış ve değişen şartlara göre hareket edilebilmesini sağlamak için bu konudaki tasarrufları tamamen Müslümanların tercihinine bırakmıştır. Bundan sonra Ehl-i Sünnet kelâmcıları Şia’nın imâmet meselesine ilişkin tezlerini çürütmek için bu konuyu genellikle telif ettikleri kitapların sonunda ele almaya başlamışlardır. İmâmet bölümü altında imâmetin vücûbiyeti,

¹ Bakara 2/151.

² Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, tah. E. Ali Mehran-A. Hasan Fâur, Beyrut 1993, I, 31-32; Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, tas. Helmut Ritter, Wiesbaden 1980, s. 2; Nâşî el-Ekber, *Mesâilü’l-İmâme*, neş. J. Van Ess, Beyrut 1971, ss. 9-10.

³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, tah. Muhammed Zeynî, Beyrut 1967, I, 5-10; İsferyânî, *et-Tabîr fî’l-Dîn*, tah. M. Zâhid el-Kevserî, Beyrut 1988, s. 18.

imâmın belirlenme yöntemi, nass ve tayin teorisinin reddi, ilk üç halifenin meşruiyeti, mefdûlün imâmeti, gaybetin imkânsızlığı, imâmete seçilecek kimsede aranacak nitelikler, imâmın görevden azlinin imkânı, her dönemde bir imâmın olmasının gerekliliği gibi yapısal hususları ele almışlardır.⁴

Sünnî kelâm ekolü olan Eş'ariyye de imâmet konusunda Şia'nın görüşlerini sert bir şekilde tenkit etmiş ve imâmeti ictihadî bir mesele olarak görmüş ve siyasal iktidarı dinî otoriteden farklı bir düzleme yerleştirme çabasına girişmiştir. Fakat Eş'arî okulun imâmet anlayışına ilişkin yapılmış çalışmalar oldukça sınırlıdır.⁵ Bu çerçevede Ehl-i Sünnet geleneğinde tartışılan imâmet meselesinin Eş'arî mezhebinde nasıl ele alındığı sorunu, çalışmamızın mihverini teşkil etmektedir. Eş'arî ekolün imâmet konusundaki yaklaşımını anlamak için de bu konuyu Şia'ya⁶ reddiye şeklinde ele alan Cürçânî (ö. 816/1413) mercek altına alınmıştır. Onun *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eserinde imâmet meselesini detaylı ve sistematik bir şekilde ele alması, bu konuda ona odaklanmamızı sağlamıştır. Onun imâmet meselesindeki yaklaşımı temelde Şia'ya bir reddiye niteliğinde olduğu için meseleleri ele alırken Şia'nın iddialarına yer vermişse de burada Şia'nın görüşlerinin tespiti için Şîî kaynaklara da başvurulacak ardından da Cürçânî'nin eleştirilerine yer verilecektir. Böylelikle bir Eş'arî kelâmcısının imâmet meselesini nasıl ele aldığı belirlenmiş olacaktır.

1. İmâmetin Gerekliliği

İmâmet konusunda öncelikle Müslümanların yönetimi için bir idarecinin gerekliliği ve bunun dayanağı hususu tartışılmıştır. İslâm fırkalarının çoğunluğu - Necedât kolu dışında kalan Hâricîler, Mu'tezile, Ehl-i Sünnet, Mürcie ve Şia'nın tamamı- toplumun idare edilmesi, birlik ve beraberliğin sağlanması, mazlumların haklarının iade edilmesi ve kötülüklerin ortadan kaldırılması için bir imâmın

⁴ Bkz. Bâkullânî, *Kitâbu't-Temhîd*, neş. İ. Ahmed Haydar, Beyrut 1987, ss. 467-543; Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, tah. M. Yusuf Musa-Abdulmun'im Abdulhamid, Mısır 1950, ss. 410-433; Neseî, *Tabsiratü'l-Edille fî Usulî'd-Din*, tah. Hüseyin Atay- Şaban Ali Düzgün, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2004, II, 431-532; Râzî, *Kitâbu'l-Erbâîn*, tah. A. Hicâzî es-Seka, Beyrut 2004, II, 255-301; Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr fî Usulî'd-Din*, tah. A. Muhammed el-Mehdî, Kahire 2004, V, 119-290; Teftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, tah. Abdurrahmân Umeyre, Beyrut 1998, V, 232-302; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, tas. Mahmut Ömer Dimyati, Beyrut 1998, VIII, 276-405; Beyzâvî, *Tavâliu'l-Envâr*, neş. Abbas Süleyman, Beyrut 1991, ss. 235-245.

⁵ Eş'arî okulun imâmet nazariyesine ilişkin yapılmış çalışmalar için bkz. Veysi Ünverdi, "Eş'arî Kelâmında İmâmet Nazariyesi; Cüveynî Örneği", *Usûl İslâm Araştırmaları*, sayı: 29, yıl: 2018, ss. 39-66; M. Salih Gecit, "Cüveynî'nin Hilafet Anlayışı", *EKEV Akademi Dergisi*, yıl:18, sayı:58, 2014, ss. 485-504; "Cüveynî'nin İmâmet Anlayışında Başkanlık Krizinin Çözümü (Giyâsü'l-Ümem Modeli)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.7, sayı: 34, ss. 393-408.

⁶ Cürçânî *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eserinde imâmet bahsini ele alırken Şia ismini zikrederek onların imâmet anlayışına eleştiriler getirmektedir. Cürçânî'nin bu meseleye ilişkin ortaya koyduğu görüşlerden hareketle temelde İmâmiyye Şiası'nı muhatap aldığı anlaşılmalıdır. İmâmiyye Şiası ise Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm toplumunun dinî ve dünyevî reisliği anlamındaki imâmeti dinin temel rükünleri arasında kabul eden, Zeydiyye ve İsmailiyye haricindeki Şîî zümreler için kullanılan bir addır. Bkz. Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, tah. Saîd Muhammed el-Lehhâm, Beyrut 1997, IV, 200; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 189-190; Müfid, *Evâilu'l-Makâlât fî Mezâhibi'l-Muhtârât*, neş. Mehdi Muhakkik, Tahran 1372, s. 4; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik*, Ensar Yayınları, İstanbul 2011, ss. 179-180; Süleyman Uludağ, *İslam'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014, ss. 223-224; Metin Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s. 17, (Basılmamış Doktora Tezi).

tayininin gerekli olduğu konusunda ittifak etmiştir. Fakat Şia'nın bu konudaki yaklaşımı diğerlerinden tamamen farklıdır.⁷

Şia'ya göre Allah'ın peygamber göndermesi lütuf prensibi gereği vâcip olduğu gibi imâmların tayini de vâciptir. Zira imâmet de insanları doğru yola yaklaştırma ve kötülüklerden uzaklaştırma bağlamında peygamberlik mesabesindedir.⁸ Bu bağlamda imâmet, bir inanç esası olarak görülmüş ve imanın, ancak imâma imanla tamamlanabileceği kabul edilmiştir.⁹ Şîî-İmâmiyye dışındaki diğer İslâmî mezhepler, imâmeti amelî bir konu olarak değerlendirmiştir. Cürcânî'ye göre de imâmet, dinin temel esasları arasında yer almayan ve mükellefin fiillerini ilgilendiren ayrıntı bir meseledir. Dolayısıyla imâmet din ve dünya işlerini ilgilendiren genel bir idareciliktir.¹⁰ İmâm ataması Allah'a ait (zorunlu) bir görev değildir.¹¹ Zira imâm tayini ile oluşması muhtemel zararların önlenmesi amaçlanır. Zannî bir zararın giderilmesi ise icmâ ile Müslümanlara ait zorunlu bir görevdir. Bu husus şöyle açıklanabilir: Şâriin muamele, evlilik, cihat, hadler, kısas, bayram ve cumaya ait koyduğu esaslardaki gaye insanların maslahatına yöneliktir. Bu bağlamdaki maslahatın temini ancak bir imâm vasıtası ile mümkündür. Esasen insanların başlarında bir lider olmaksızın birbirlerine boyun eğmeleri çok zordur. Devlet liderinin yokluğu kargaşa, saldırı ve helake de neden olabilmektedir. Liderler öldüğünde oluşan fitneler de bunun açık delilidir. Bu fitneler devam ettiği takdirde kaos oluşur. Neticede din ortadan kalkar ve Müslümanlar helak olur. Dolayısıyla bir imâmın tayini belirtilen hususlara mani olunması açısından elzemdir. Diğer bir ifadeyle imâm ataması Müslümanların maslahatlarının temini için gereklidir. Böylelikle imâm tayini naklî açıdan bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.¹² Bu konuda Âmidî (ö. 631/1233) ve İcî (ö. 756/1355) gibi diğer Eş'ârî kelâmcılar da benzer görüşleri savunmuştur.¹³

Şia öncelikle aklî istidlal yoluyla insanların bir peygambere ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle de peygamberden sonra da insanların huzuru, şeriatın uygulanması ve korunması noktasında bir imâmın mevcudiyetinin elzem olduğunu savunmuştur. Böylelikle peygamberlik gibi imâmetin de aklî ve naklî açıdan gerekli olduğunu iddia etmiştir.¹⁴ Cürcânî'ye göre ise imâm tayini sadece naklî bir zorunluluk olarak değerlendirilebilir. Bu husus şu şekilde temellendirilebilir: İlk ümmetin Hz. Peygamber'in vefatını müteakip mutlaka bir imâmın seçilmesi konusunda icmâ ettiği hususu mütevâtir yolla nakledilmiştir. İmâm seçiminde farklı görüşlerin varlığı icmâa tesir etmez. Hz. Ebû Bekir de "Muhammed öldü, bu dini ikame edecek birisine ihtiyaç vardır." demiştir.

⁷ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 143; Tefâtânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, V, 235; İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, tah. Muhammed İbrahim Nasr-Abdurrahman Umeyra, Beyrut 1996, IV, 149.

⁸ Ebû Câ'fer et-Tûsî, *Kitâbu Temhîdi'l-Usûl*, Tahran 1362, ss. 348-349; Allâme Hillî, *el-Elfeyn fi İmâmeti Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut 1982, s. 15; Ebû'l-Feth el-Hüseynî, *Miftâhu'l-Bâb*, Meşhed 1370, s. 181.

⁹ Bkz. Kâşifü'l-Gıta, *Ca'ferî Mezhebi ve Esasları*, ter. Abdülbakıy Gölpinarlı, Kayseri 1992, s. 42.

¹⁰ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 376.

¹¹ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 377.

¹² Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 377-378. *Şerhu'l-Mevâkıf*, ter. Ömer Türker-İ. Halil Üçer, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015, s. 670.

¹³ Bkz. Âmidî, *a.g.e.*, V, 123-126; Adudüddîn el-İcî, *Mevâkıf*, Beyrut tsz., ss. 395-397.

¹⁴ Şerîf Murtazâ, *eş-Şâfi fi'l-İmâme*, Tahran 1986, I, 99; Şeyh Müfid, *Evâilu'l-Makâlât*, ss. 4-6; Ebû Câ'fer et-Tûsî, *el-İktisâd fi mâ Yeteallaku bi'l-İ'tikâd*, Necef 1979, ss. 297-305; ayrıca bkz. Albert Nasrî Nader, *Medhal ile'l-Fırakı's-Siyâsiyye ve'l-Kelâmiyye*, Beyrut 1986, s. 18.

Ardından insanlar da onun talebini olumlu karşılamış ve bu hususu görüşmek için Benî Sakîfe'de toplanmışlardır. Hatta imâm atama işinin ehemmiyetinden ötürü bazısı Hz. Peygamber'in defîn işine katılamamıştır.¹⁵

Öte yandan Şia her dönemde bilhassa şeriatın korunması ve uygulanması için bir imâmın atanmasının zorunlu olduğunu kabul ederken¹⁶ Hâricîler imâm atamasının zorunlu olmadığını savunmuşlardır. Mu'tezilî âlim Hişâm el-Fuvatî (ö. 218/833) ve onun taraftarlarına göre imâm atanması ancak emniyetin sağlanması şartına bağlıdır; diğer Mu'tezilî düşünür Ebû Bekir el-Esam'a (ö. 200/816) göre ise imâm ancak kriz ve fitne ortamında tayin edilebilir.¹⁷ Bu noktada Cürcânî imâm atamasının gerekli olmadığını iddia edenlerin itirazlarını tek tek sıralamış, ardından da bu itirazlara eleştiriler getirmiştir. Aşağıda bunları maddeler halinde inceleyelim:

1. İnsanların dünyevî maslahatlar konusunda birbirleriyle yardımlaşmaları tabiatları ve dinleri gereğidir. İnsanlar, kendilerinin tek başlarına yapabildikleri hususlarda başkasına ihtiyaç duymazlar. Bu yüzden de imâm tayini gerekli değildir. Bedevilerin başlarında bir lider olmaksızın düzenli bir şekilde hayatlarını sürdürebilmeleri de bunun delilidir. Şu halde insanların maslahatlarının gerçekleştirilmesi için bir imâma ihtiyaç yoktur. Cürcânî bu iddiayı şu ifadelerle reddeder: Devlet liderleri öldüğü vakit kargaşa ve fitneler baş gösterir, artık dinî ve dünyevî işler istenildiği gibi yürümez. Dolayısıyla toplumsal düzenin temini için bir imâmın olması gereklidir.¹⁸

2. İmâmdan istifade edilebilmesi için ona her durumda ulaşılabilmesi gerekmektedir. Bu ise çok güçtür. Ona her an ulaşmak mümkün olmayınca imâm atamasının toplum için bir faydası da olmayacaktır. Dolayısıyla imâm atamasının bir zorunluluk olduğu söylenemez. Cürcânî bu itirazı şu ifadelerle reddeder: İmâmdan faydalanmak için mutlaka ona ulaşılması gerekli değildir. İmâmın görevlendireceği bir kimse aracılığıyla da imâmdan istifade etmek mümkündür.¹⁹

3. İmâm tayini için öncelikle imâm olarak atanacak kimsenin bazı vasıfları haiz olması elzendir. İmâmda bulunması gereken niteliklere sahip olan kimseler ise oldukça azdır. Bu niteliklere sahip olmayan biri imâm olarak atandığı takdirde, yapılan seçim doğru olmayacaktır. Herhangi bir seçim yapılmadığı takdirde ise görev yerine getirilmemiş olur. Bu durumda imâm ataması mümkün değildir. Cürcânî'ye göre ise imâm ataması için istenen şartları haiz kimse aranır, böyle bir kimse bulunursa imâm olarak atanır; imâmet şartlarını taşıyan bir kimse bulunamazsa imâm ataması gerçekleştirilmez. Bu ise vâcibin terki olarak değerlendirilemez.²⁰ Sonuç olarak Cürcânî bilhassa toplumsal düzenin sağlanabilmesi için bir imâm seçimini gerekli görmüştür. Bunu da naklî bir temele dayandırmıştır. İmâmet şartlarına haiz bir kimse bulunmadığı takdirde ise imâm seçiminin yapılamayacağını vurgulamıştır.

¹⁵ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 377.

¹⁶ Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-İktisâd*, s. 304.

¹⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, tah. M. Muhammed Kâsım, Kâhire tsz., XX/I, 48; Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-İmâme*, ss. 59-61; Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 377.

¹⁸ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 378.

¹⁹ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 378-379.

²⁰ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 379.

2. İmâmda Bulunması Gereken Vasıflar

Şia'ya göre imâm, vahyin tahammülü hariç peygamberin sahip olduğu tüm yetkilere sahiptir. Zira imâmet, nübüvvetin bir devamıdır ve bu yüzden peygamberde bulunması gereken vasıflar imâmda da bulunmalıdır.²¹ Dolayısıyla imâmlar, bütün söz ve fiilleriyle hüccettir ve yeryüzünde Allah'ın işlerini sonuçlandırmak için belirlenmiş kimselerdir.²² Böyle bir inanca sahip olan Şia imâmlarını seçilmişlik, masumiyet, "özel" ilim gibi bazı ayrıcalıklı vasıflarla da donatmıştır.²³

Cürcânî Şia'nın imâma tanıdığı ayrıcalıklı vasıfları reddetmiş ve genel olarak toplumu idare edebilecek vizyon ve vasfa sahip olmayı imâmetin şartı olarak görmüştür. Ona göre imâmın dinî ve idarî işleri yürütebilmesi için öncelikle akıl sahibi olması gerekmektedir. Kadınlar imâmet için yeterli değildir, bu yüzden sadece erkekler imâm olarak tayin edilebilir. Ayrıca imâm hür olmalıdır. Zira köle, imâmet vazifesini yerine getirirken küçük görülebilir ve insanlar ona itaat etmeyebilir. İmâmda bu belirtilen şartlar mutlaka aranır.²⁴ Bu konuda Âmidî ve İcî de aynı görüşleri savunmuştur.²⁵

Cürcânî imâmda bulunması gereken vasıfları açıklarken icmâ ile ittifak edilen hususları şu şekilde sıralamıştır: İlk olarak imâmın dinî işleri yürütebilmesi için usûl ve fûrûda müçtehid olması gerekmektedir. Ancak bu şekilde imâm dinî esaslar hakkında deliller ortaya koyabilir, nasslardan hüküm çıkarabilir, akîdeyi koruyabilir, ihtilafları giderebilir ve düşmanlıkları ortadan kaldırabilir. İkinci olarak imâmın idarî işleri yürütebilmesi için kendi başına hareket edebilme becerisi olmalı, savaş ve barış kurallarını/hallerini bilmeli, orduyu koordine edebilmelidir. Devlet sınırlarını koruyabilmek için de cesur ve atılgan olmalıdır.²⁶

Şia'ya göre nass ve tayin yolu ile atanan ilk imâm Hz. Ali'dir. Hz. Ali'den sonra imâmet onun soyu ile devam etmiştir. Dolayısıyla onlar imâmeti Kureyş içerisinde sadece Ehl-i Beyt'e has kılmışlardır.²⁷ Bu noktada İcî ile aynı görüşleri paylaşan Cürcânî, Şia'nın imâmın Hâşimoğulları'ndan olması gerektiğine dair iddiasını doğru bulmamaktadır. Zira ilk halife Hz. Ebû Bekir de Hâşimoğulları'ndan değildir.²⁸ İmâm Kureyş'ten olmalıdır. Çünkü sahabe de "İmâmlar Kureyş'tendir."²⁹ hadisini delil olarak kabul etmiş ve Benî Sakîfe'de Ensar'a karşı belirtilen hadisi öne sürmüştür. Sonrasında Hz. Ebû Bekir halife

²¹ Sübhânî, *Muhâdarâtun fi'l-İlâhiyyât*, Kum 1431, s. 339; ayrıca bkz. Muhammed Rıza el-Muzaffer, *Akâidü'l-İmâmiyye*, ter. Abdülbakiy Gölpinarlı, İstanbul 1978, s. 57; Metin Bozan, "İmâmiyye Şiası'nın Peygamberlik ve İmâmet Anlayışlarının Mukayesesi", *Dini Araştırmalar*, 2006, IX, ss. 95-112.

²² Âyetullah Ruhullah el-Humeynî, *İslâm Fıkında Devlet*, ter. H. Perviz Hatemi, İstanbul 1979, s. 99; E. Ruhi Fıglalı, *İmâmiyye Şiası*, İstanbul 1984, s. 214.

²³ Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-Makâlât*, s. 23; *el-İrşâd fi Ma'rifeti Hucecillâhi alâ'l-İbâd*, Beyrut 1993, I, 170; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-İktisâd*, ss. 305-312; Muhammed Abdülkerim U'tum, *en-Nazariyyetü's-Siyâsiyyeti'l-Muasıra li's-Şia*, Amman 1409, s. 48.

²⁴ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 381.

²⁵ Bkz. Âmidî, *a.g.e.*, V, 191-192; İcî, *a.g.e.*, ss. 398.

²⁶ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 380-381. Cürcânî buraya kadar belirtilen sıfatların imâmda bulunmasının şart olmadığını kabul edenlerin de olduğunu zikretmiştir.

²⁷ Bkz. Şerîf Murtazâ, *eş-Şâfi fi'l-İmâme*, II, 194-196; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 169; III, 183-184; İbn Haldun, *Mukaddime*, ter. Süleyman Uludağ, İstanbul 2014, I, 429-430.

²⁸ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 382.

²⁹ Tirmizî, Ebû İsâ, Muhammed b. İsâ, *Sünen*, İstanbul 1992, Fiten, 49.

olarak seçilmiştir. Üstelik belirtilen hadis üzerinde icma gerçekleşmiştir.³⁰ “Başınızda Habeşli bir köle dahi olsa onu dinleyip ona itaat edin.”³¹ hadisi ise imâmın bir başka yere gönderdiği yöneticiler hakkındadır veya bu hadiste mübalağa/abartma sanatı kullanılmıştır şeklinde yorumlanmalıdır. Zira kölenin imâm olamayacağı icmâ ile sabittir.³² Âmidî de imâmın Kureyş'ten olması gerektiği konusunda icmâm bulunduğu vurgulamış, fakat “İmâmlar Kureyş'tendir.”³³ rivayetindeki “imâmlar” kelimesi ile âlimlerin de kastedilmiş olabileceğini ifade etmiştir.³⁴

Diğer taraftan Şia imâmet için masumiyet şartını öne sürmüş, bu bağlamda Hz. Ebû Bekir'in imâmetinin geçersiz olduğunu iddia etmiştir. Cürçânî'ye göre ise imâmet için masumiyet şart koşulamaz. Nitekim Hz. Ebû Bekir imâm olduğu halde onun masum olması gerektiği iddia edilmemiştir. İmâmın görevi topluma yönelik oluşması muhtemel zararların giderilmesidir. Böyle bir görevin yerine getirilmesi için imâmın masum olması gerekli değildir.³⁵ Cürçânî'nin Şia'nın masumiyet iddiasını Hz. Ebû Bekir'in imâmeti üzerinden reddetmeye çalışması kanaatimizce doğru bir yöntem değildir. Çünkü Şia Hz. Ebû Bekir'in hilafetini kabul etmemektedir.

3. İmâmete Atanma Yöntemi

İmâmı daha çok siyasi lider olarak gören, görevini de toplumdaki birlik, beraberliği ve emniyeti sağlamak, ülkenin sınırlarını korumak, cezaları infaz etmek, kamu görevlilerinin haklarını korumak, isyan ve kargaşaları önlemek, orduyu sevk ve idare etmek ve savaş için hazırlamak, gerektiğinde cihada çıkmak olarak düşünen çoğunluk, bu tür bir imâmın tayininin topluma ait görev olduğunu kabul etmiştir.³⁶ Fakat imâmeti toplumun cismânî, dinî ve ruhânî liderliği şeklinde kabul eden Şia'ya göre imâm, Hz. Peygamber'in vefatıyla usûl, fûrû ve devlet yönetimi gibi konularda tam yetkilidir. Efdal olan ve “özel” bazı vasıflara da sahip olan imâmı insanlar belirleyemez, bu yüzden o ancak nass ve tayin yolu ile belirlenebilir.³⁷ Aslında Şia ile diğer İslâm mezhepleri arasındaki imâmet meselesine ilişkin önemli ihtilaf, tam da bu noktadadır. Görüldüğü üzere Şia'nın bu konudaki tezi diğerlerinden çok farklıdır.

İmâmın belirlenme yöntemi konusunda diğer Eş'arî kelâmcılar ile aynı görüşleri paylaşan Cürçânî, Şia'nın nass ve tayin teorisini şu ifadelerle reddetmiştir: Hz. Peygamber kendisinden sonra Müslümanlar arasındaki birliğin bozulmaması ve onların idare edilmesi için herhangi bir siyasi halef bırakmamıştır. İmâmete

³⁰ Cürçânî, *a.g.e.*, VIII, 381; bkz. İcî, *a.g.e.*, ss. 398.

³¹ Buhârî, Ahkam 4.

³² Cürçânî, *a.g.e.*, VIII, 382; ter. Ömer Türker-İ. Halil Üçer, s. 678.

³³ Tirmizî, Ebû İsmâ, Muhammed b. İsmâ, *Sünen*, İstanbul 1992, Fiten, 49.

³⁴ Bkz. Âmidî, *a.g.e.*, V, 193.

³⁵ Cürçânî, *a.g.e.*, VIII, 382, 386; ayrıca bkz. Âmidî, *a.g.e.*, V, 199; İcî, *a.g.e.*, ss. 399.

³⁶ Bkz. Bâkîllânî, *Kitâbu't-Temhîd*, s. 467; Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 423; Neseî, *Tabsiratü'l-Edille*, II, 449; Fahrüddîn er-Râzî, *Kitâbu'l-Erbâin*, s. 418; *Meâlimu Usulî'd-Din*, s. 149; *Mesâilü'l-Hamsun*, Kahire 1328, ss. 383-384; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 326; Beyazîzâde Ahmed Efendi, *el-Usûlü'l-Münîfe*, ter. İlyas Çelebi, İstanbul 2010, s. 43.

³⁷ Allâme Hillî, *Nehcu'l-Hak ve Keşfu's-Sıdk*, neş. A. el-Hüseynî el-Urumevî, Kum 1407, ss. 168-171; Ebû Câ'fer et-Tûsî, *Kitâbu Temhîdi'l-Usûl*, ss. 348-349; Ebû'l-Feth el-Hüseynî, *Miftâhu'l-Bâb*, s. 181; Şeyh Müfid, *Fusûlu'l-Muhtâra*, tah. S. Ali M. Şerîfî, Beyrut 1993, s. 296; ayrıca bkz. Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiilik*, s. 227; Veysi Ünverdi, *İmâmiyye Şiası'nın İmâmet Anlayışının Eleştirisi; Kâdî Abdülcebâr Örneği*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2015, ss. 99-111.

atanma yöntemi biattir. Bunun delili ise Hz. Ebû Bekir'in seçimidir. Bu noktada Cürcânî “İmâmetin biat yolu ile belirlenmesi fitneye/karışıklığa ve birden fazla imâma biat edilmesine neden olabilir. Hatta her grup kendi seçtiği kimsenin imâmete daha layık olduğunu öne sürebilir. Bu ise sonuçta fitneye kapı aralar, imâmet ile ulaşılmak istenen yarar, zarara dönüşür.” itirazını şöyle yanıtlar: İmâm atanmasının yapılmaması imâm tayini yapılmasından daha büyük sorunlara neden olabilir. İki zararlı karşılaşıldığı zaman öncelikle zararı büyük olanın giderilmesi elzemdir.³⁸

Cürcânî, “Dinî meseleleri düşünmeye gerek kalmaksızın teferruatıyla bilmek, günahlardan korunmuşluk ve küfürden uzak olmak imâmda bulunması gereken vasıflardandır. Biat ehlinin ise bu hususları bilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla imâmet, biat ehli tarafından belirlenemez.” itirazını şöyle yanıtlar: Ehlü'l-hal ve'l-akd heyetinin yaptığı seçimden sonra icmâa gerek yoktur. Zira yapılan seçimin geçerliliği için bir nassa dayanması gerektiğine dair bir delil de mevcut değildir. Bilakis ehlü'l-hal ve'l-akd grubundan bir iki kişinin yaptığı seçim geçerlidir ve Müslümanların da yapılan seçime rıza göstermeleri gereklidir. Sahabe de uygulamayı aynı şekilde yapmıştır. Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e biat etmiş ve seçim gerçekleşmiş, keza Abdurrahman b. Avf da Hz. Osman'a biat etmiştir. Sahabe seçim aşamasında bütün müçtehidlerin toplanmasını şart koşmadığı gibi Medine'de bulunan ehlü'l-hal ve'l-akd grubunun tamamının seçime katılmasını da şart koşmamıştır. Sahabenin bu belirtilen şekilde gerçekleştirdiği seçimi hiç kimse de yadırgamamıştır.³⁹ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Cürcânî diğer Eş'arî kelâmcılar gibi dört halife dönemindeki uygulamaları gerçek hilâfet gözüyle değerlendirmiş ve bu yüzden de seçim akdinin keyfiyetini belirlerken sürekli o dönem uygulamalarına atıfta bulunmuştur.⁴⁰

Cürcânî Şia'nın “İmâm atama işi lütuftur. Lütf ise insanın tâate daha yakın ve isyana daha uzak olmasına vesile olur. Lütf da Allah'a ait bir görevdir.” iddiasını şöyle yanıtlar: Lütf Allah'a ait zorunlu bir görev değildir. Belirtilen iddia doğru ise lütfun gerçekleşebilmesi için imâmın gaib değil, görünen ve insanlar arasında bulunan birisi olması elzemdir. Hâlbuki şu anda bu iddia sahipleri lütfun Allah'a ait bir görev olduğunu düşünmemektedir. Çünkü imâm şuanda gaibtir. Dolayısıyla imâm atama işinin lütf olduğu söylenemez. Üstelik gizli olan imâmın insanları iyiliğe sevk etmesi ve kötülükten uzaklaştırması da söz konusu değildir. Eğer imâm ataması lütf olsaydı, bu iddia sahiplerinin lütf olan şeyi Allah'a zorunlu kılmaları (bir imâm atanmasını istemeleri) gerekliydi. Aksi halde Allah, kendisine vâcip olan bir şeyi terk etmiş olurdu ki bu mümkün değildir.⁴¹

Cürcânî'ye göre bir veya birden fazla beldede birçok imâm ortaya çıkarsa ilk ortaya çıkan desteklenir. Şayet diğerleri de imâmet iddiasında bulunurlarsa, onlar, isyancı kabul edilirler ve onlarla Allah'ın emrini kabul edinceye kadar savaşılır. İlk kimin ortaya çıktığı tespit edilemezse seçim yenilenir. Ayrıca birbirine yakın

³⁸ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 383-384; ayrıca bkz. Cüveynî, *Gıyâsu'l-Ümem fi't-Tiyasi'z-Zulem*, tah. Mustafa Hilmi-Fuad Abdulmun'im, İskenderiye 1979, ss. 65-68; *Kitâbu'l-İrşâd*, ss. 428-429; Âmidî, *a.g.e.*, V, 157-164; İcî, *a.g.e.*, ss. 399-400.

³⁹ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 384; ter. Ömer Türker-İ. Halil Üçer, s. 686.

⁴⁰ Bkz. Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, ss. 419-430; Âmidî, *a.g.e.*, V, 191-234; İcî, *a.g.e.*, ss. 398-407.

⁴¹ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 379-380.

iki bölgede iki imâma biat edilmesi fitne ve fesada yol açacaktır. İki uzak beldede bulunan iki ayrı kimseye imâm olarak biat edilmesi konusunda ise ihtilaf vardır.⁴²

Cürçânî'ye göre imâmet seçiminde iki kişi üzerinde ihtilaf edilirse, bu durumda öncelikle daha bilgili olanın tercih edilmesi, şayet bu açıdan birbirlerine denk iseler takva açısından önde olanın tercih edilmesi, şayet takva açısından da aynı seviyedeyseler yaşlı olanın imâm olarak atanması gerekir.⁴³

Diğer taraftan Şia'ya göre imâm hata ve günahlardan korunduğu için bir suç işlemez. Bu yüzden de görevden azledilemez.⁴⁴ Cürçânî'ye göre ise toplumun dinî ve dünyevî işlerini idare etmesi için atanan imâm, şartlar oluştuğunda Müslümanlar tarafından azledilebilir. Eğer imâmın azli fitneye yol açacaksa daha az zararlı olan tercih edilmelidir.⁴⁵

4. Hz. Ebû Bekir'in İmâmetinin Meşruiyeti

Şia'ya göre Hz. Peygamber'den sonra gelen ilk üç halifenin imâmeti geçerli değildir. Çünkü ilk üç halife, Hz. Ali'nin hakkı olan imâmeti ashabın da desteğiyle zorla onun elinden almıştır. Fakat zulümlerinden ve masum olmadıklarından ötürü onların imâmetleri geçerli değildir.⁴⁶ Bazı Şia mensupları daha da ileri giderek onlara küfretmiş, iftira atmış ve onları tekfir etmiştir.⁴⁷

Şia'ya göre Hz. Ali'den sonra onun iki evladı Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin imâm olmuştur. Onlardan sonra gelen Ehl-i Beyt mensubu imâmlar ise Ali b. Hüseyin, Muhammed el-Bakır, Ca'fer es-Sâdık, Mûsâ el-Kâzım, Ali er-Rıza, Muhammed et-Takî, Ali en-Nakî, Hasan el-Askerî ve Muhammed el-Mehdî'dir. Şia, son imâmın (Mehdî Muntazar) h. 260 yılında gaybete girdiğini ve kıyamet kopmadan önce yeryüzüne gelip zulüm ve kötülöklere son vereceğini iddia etmiştir. Sünnî kaynaklarda ilimleri ve güzel ahlaklarıyla öne çıkan bu şahıslar, Şîf kaynaklarında kendilerini imâm ilân eden ve Şîf öğretiyi oluşturan ve yayan şahıslar olarak takdim edilmiştir. Ne var ki tarihsel dokümanlar, söz konusu şahsiyetlerin siyasi işlerle alakalarının olmadığını, bunun yerine ilim ve ibadetle meşgul olduklarını göstermektedir.⁴⁸

Cürçânî Şia'nın Hz. Ali'nin ilk meşru imâm olduğuna dair öne sürdüğü delillere karşı dört halifenin hilafetlerinin geçerli olduğunu savunmuş ve bu hususu şöyle açıklamıştır: *"Allah, sizden iman eden ve salih amel işleyenlere, kendilerinden öncekileri yeryüzünde halife kıldığı gibi mutlaka onları da halife kılacağını ve onlara, onlar için razı olduğu dinlerini mutlaka sağlamlaştıracağını ve korkudan sonra onları emniyete kavuşturacağını vaat etti."*⁴⁹ ayeti sahabeye yönelik

⁴² Cürçânî, *a.g.e.*, VIII, 384.

⁴³ Cürçânî, *a.g.e.*, VIII, 380.

⁴⁴ Şerîf Murtazâ, *eş-Şâfi fi'l-İmâme*, I, 319-320.

⁴⁵ Cürçânî, *a.g.e.*, VIII, 385.

⁴⁶ Bkz. Şeyh Müfid, *el-İfsâh fi İmâmeti Emîri'l-Mü'minîn*, tah. Dirasâtü'l-İslâmiyye, Kum 1412, ss. 180-183, 241; *Evâilu'l-Makâlât*, s. 6; *Fusûlu'l-Muhtâra*, s. 25-26; Allâme Hillî, *Minhâcu'l-Kerâme*, ss. 194-196, 198-202.

⁴⁷ Bkz. Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, Beyrut 1983, VIII, 301-302; XXVII, 58; XXXI, 31, 601-607; Allâme Hillî, *Minhâcu'l-Kerâme fi Ma'rifeti'l-İmâme*, tah. M. Reşad Sâlim, Kâhire 1962, ss. 194-196, 198-202; Şeyh Müfid, *Fusûlu'l-Muhtâra*, ss. 26-27; el-Makdisî, *Risale fi'r-Red ale'r-Rafida*, Bombay 1983, s. 88.

⁴⁸ Muhammed Rıza'l-Muzaffer, *Akâidü'l-İmâmiyye*, ss. 59-62; ayrıca bkz. E. Ruhi Fığlalı, "İsnâaşeriyye", *DİA*, XXIII, ss. 143-144.

⁴⁹ Nur 24/55.

söylenmiştir. Ayette halifelğe ilişkin ifade çoğul kullanılmıştır. Çoğul ifade ise en az üç kişiyi kapsar. Ayette iman eden bir grup için dinin yerleşmesini sağlayan hilafetin bulunduğu bahsedilmiştir. Bu hilafet ise sadece dört halifenin hilafetidir. Yani Allah'ın vaat ettiği hilafet dört halifenin hilafetidir.⁵⁰ Bunun yanında Hz. Peygamber'in "İmâmet benden sonra otuz yıldır. Sonra hırpalayıcı bir iktidar haline dönüşecektir." sözü de dört halifenin imâmetlerinin meşru olduğunu ortaya koymaktadır. Zira Hz. Peygamber bu sözüyle kendisinden sonraki dönemde otuz yıl süreyle imâmeti yürütenlerin dinî konuda ve Allah'ın kelimesinin yüceltilmesinde kendisinin halifesi olduğunu vurgulamıştır. Bundan sonra işbaşına geçenler ise dünya ehli olan hükümdarlardır. Dolayısıyla dört halifenin hilafeti geçerlidir.⁵¹

Cürcânî dört halifenin imâmetlerinin geçerli olduğunu zikrettikten sonra onların sıralamasının da isabetli olduğunu belirtmiştir. Ona göre Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin ilk imâm olması gerektiğine dair bir ayet veya hadis mevcut değildir. Hz. Peygamber'den sonra ilk imâm Hz. Ebû Bekir'dir. Nitekim Hz. Ebû Bekir'in imâmeti üzerinde icmâ da vardır. Cürcânî Hz. Ebû Bekir'in ilk meşru imâm olmasını bazı delillere dayandırır. Bunlar maddeler halinde aşağıya alınmıştır.

1. Eğer imâmet Hz. Ali'nin hakkı olduğu halde sahabe onun yanında durmamışsa, bu durumda sahabe ümmetlerin en kötüsü olurdu. Hâlbuki Kur'an sahabeyi ümmetlerin en hayırlısı olarak tanıtmıştır.⁵² Dolayısıyla Hz. Peygamber'den sonra ilk meşru imâmın Hz. Ali olduğu iddiası gerçeği yansıtmamaktadır.⁵³
2. Hz. Ebû Bekir'in ilk meşru imâm olduğunun delili, onun Allah tarafından yüceltilmesi ve Hz. Peygamber'den sonra insanların en üstünü olmasıdır.⁵⁴
3. Allah sahabeyi doğru kimseler olarak addetmiştir. Sahabe ise Hz. Ebû Bekir'i "Resûlullah'ın Halifesi" olarak adlandırmıştır. Bu ifade de onun imâmetinin geçerli olduğunu göstermektedir.⁵⁵
4. Hz. Ebû Bekir'in imâmetinin meşru olduğu "*Bedevîlerin (savaştan) geri bırakılanlarına de ki: "Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşmaya çağrılacaksınız. Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah sizi elem dolu bir azaba uğrattır."*⁵⁶ ayetinden de çıkarılabilir. Savaştan geri kalan kavimleri, savaşa davet eden Hz. Peygamber değildir. Yani onun döneminde böyle savaş vuku bulmamıştır. Hz. Ali döneminde de böyle bir savaş gerçekleşmemiştir. Sadece imâmet meselesine ilişkin savaşlar olmuştur. Ayetin son kısmında geçen "*Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi*

⁵⁰ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 395.

⁵¹ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 396; Âmidî, *a.g.e.*, V, 234; İcî, *a.g.e.*, ss. 400-401; Âmidî ve İcî'nin Şia'nın Ebû Bekir'in imâmetinin geçersizliğine yönelik itirazlarına yönelttikleri cevaplar için bkz. Âmidî, *a.g.e.*, V, 240-255; İcî, *a.g.e.*, ss. 401-407.

⁵² Âl-i İmrân 3/110.

⁵³ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 396.

⁵⁴ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 396.

⁵⁵ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 396.

⁵⁶ Fetih 48/16.

yine dönerseniz, Allah sizi elem dolu bir azaba uğratar. ”⁵⁷ ifadesi ilk üç halifeden birisine yöneliktir. Bu ifade de Hz. Ebû Bekir’e yönelik olmalıdır.⁵⁸

5. “Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer’e uyunuz.”⁵⁹ hadisi Hz. Ebû Bekir’in ilk meşru imâm olduğunu göstermektedir. Her ne kadar Şia bu rivayetin âhâd haber olduğunu ve bu yüzden de dikkate alınmaması gerektiğini belirtmişse de bu hadis, Şia’nin delil olarak öne sürdüğü “kuş”⁶⁰ ve “menzile”⁶¹ haberinden -sihhat bağlamında- geri kalmaz. Aslında Şia kendi kabullerine uygun olan rivayetlerin mütevâtir, aykırı olanların ise âhâd olduğunu iddia etmektedir.⁶²

6. Hz. Peygamber son hastalığı evresinde namazı kıldırması için Hz. Ebû Bekir’i görevlendirmiş ve kendisi de ona tabi olmuştur. Sonrasında Hz. Ebû Bekir namazda imâmlık yapmaya devam etmiştir. Hatta bu konuda Hz. Ali “Allah Resûlü seni dünyevî işlerde öne aldı, biz de seni dinî konularda öne almayalım mı!” demiştir.⁶³

7. Şayet imâmet Hz. Ali veya Hz. Abbas’ın hakkı olsaydı, bu konuda onlar Hz. Ebû Bekir’e karşı çıkarlardı. Ona itiraz edip onunla mücadele imkânı varken bunun terk edilmesi masumiyete hâlel getirir. Masumiyete leke gelmesi ise büyük günahdır. Hâlbuki Şia masumiyeti imâmetin bir şartı olarak görmektedir. Hz. Ali ve Hz. Abbas’ın Hz. Ebû Bekir’e karşı çıkma imkânlarının bulunmadığı da iddia edilemez. Zira Hz. Ali dinî konularda çok hassas ve ayrıca çok cesurdu. Aslında Hz. Ali hakkında bir nass mevcut olsaydı, şüphesiz bu nass ortaya konulurdu. Üstelik çok cesaretli olan Zübeyir b. Avvam da Hz. Ali’yi destekliyordu. Hatta onun Hz. Ebû Bekir’in hilafetine rıza göstermediği de söylenmiştir. Ebû Süfyan da Hz. Ebû Bekir’in seçilmesinden hoşnut değildi. Ensar da ilk aşamada Hz. Ebû Bekir’in halife olmasına karşı çıkmıştır. Hz. Ebû Bekir ise “İmâmlar Kureys’tendir.”⁶⁴ sözüyle onları ikna etmiştir. Nitekim Şia’ya göre Hz. Ebû Bekir zayıf ve çekingen, maddi gücü ve taraftarı olmayan birisidir. Bu durumda Hz. Ebû Bekir ile pekâlâ mücadele edilebilir.⁶⁵

⁵⁷ Fetih 48/16.

⁵⁸ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 395-396.

⁵⁹ Tirmizî, Menâkıb 16, 37.

⁶⁰ Hz. Ali’nin fazileti bağlamında ele alınan (Şia’nın Hz. Ali’nin imâmetini ispat için kullandığı) ve hadisü’t-tayr olarak bilinen bu rivayete göre bir gün Hz. Peygamber’e kızartılmış bir kuş getirilmiştir. Bunun üzerine o, şöyle dua etmiştir: “Allah’ım, kullarından sana en sevimli olanı bana gönder ki benimle birlikte bu kuştan yesin.” Ardından Hz. Ali içeriye girmiştir. Tirmizî, Menâkıb 20.

⁶¹ Hz. Peygamber Tebük gazvesi öncesinde Hz. Ali’yi Medine’de kendi yerine vekil olarak bırakmıştır. Bu süreçte Hz. Peygamber münafıkların Hz. Ali’ye yönelik olumsuz sözlerini duyunca ona olan güvenini ve onun kendi yanındaki değerini açıklamak için şu sözleri sarf etmiştir: “Senin bana olan konumun Harun’un Musa’ya olan konumu gibidir. Fakat benden sonra peygamberlik yoktur.” Bu rivayet “menzile” hadisi olarak şöhret bulmuştur. Buhârî, Menâkıb 9; ayrıca bkz. Şerîf Murtazâ, *eş-Şâfi fi’l-İmâme*, III, 74-75; Şeyh Müfid, *el-Ifsâh*, s. 33; Allâme Hillî, *Nehcu’l-Hak*, s. 216; Metin Bozan, *İmâmiyye Şiasının İmâmet Tasavvuru*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2007, ss. 69-73.

⁶² Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 396.

⁶³ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 396-397.

⁶⁴ Tirmizî, Fiten 49.

⁶⁵ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 385-386; ter. Ömer Türker-İ. Halil Üçer, s. 688.

5. Hz. Ebû Bekir'in İmâmetine Yönelik Eleştirilerin Reddi

Cürcânî Şia'nın Hz. Ebû Bekir'in imâmetini reddederken dayandığı delilleri tek tek sıralamış, ardından da bu delilleri tenkit etmiştir. Söz konusu değerlendirmeleri şöyle maddeleyebiliriz:

1. Şia'ya göre Hz. Ebû Bekir zalimdir. Kur'an'da da “Benim ahdim zalimlere ulaşmaz.”⁶⁶ denilmektedir. Nitekim o, daha önceden de kâfirdi. “Kâfirler, zalimlerin ta kendisidir.”⁶⁷ ayeti de bunu teyit etmektedir. Dolayısıyla o imâmet için gerekli şartları haiz değildir. Diğer taraftan Ebû Bekir, Hz. Fâtıma'nın Fedek arazisine vâris olmadığını iddia etmiştir. Hâlbuki Hz. Fâtıma bu arazinin yarısına vâristir ve veraset iddiasında haklıdır. Nitekim Kur'an'da da “Şayet vâris tek bir kadınsa mirasın yarısını alır.”⁶⁸ buyurulmuştur. Üstelik Hz. Fâtıma masumdur. Çünkü Allah, kiri Ehl-i Beyt'ten nefyettiğini “Ey Ehl-i Beyt, Allah sizden kiri gidermek istiyor.”⁶⁹ ayeti ile açıklamıştır. Bunun yanında Hz. Peygamber de “Fâtıma benden bir parçadır.” demiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber masum olduğu gibi onun bir parçası olan Hz. Fâtıma da masumdur. Hâsılı Ebû Bekir'in Hz. Fâtıma'nın veraset iddiasına karşı çıkması hatalıdır.⁷⁰ Cürcânî belirtilen iddiayı reddetmiş ve Hz. Ebû Bekir'in zalim olmadığını ifade etmiştir. Zira zalim, tövbe ettiği halde doğru yoldan çıkan ve adaleti çiğneyerek günaha girendir. Hz. Ebû Bekir ise Hz. Peygamber'e iman etmiş ve sonrasında noksanlıklarını gidermiştir. Onun imâmda bulunması gereken vasıfları taşıması, imâmetinin geçerli olduğunu gösterir. Siyer ve tarih kitapları da onun imâmetinin meşru olduğuna bir delildir.⁷¹

2. Şia'ya göre Hz. Peygamber, Ebû Bekir'i kalabalık bir grubu idaresi ve dinî esasların uygulanması için görevlendirmemiştir. Hatta hac mevsiminde insanlara tevbe suresini okuma görevini tevdi etmiş ve sonrasında Hz. Ali'nin bu işi daha layıkıyla yapacağını düşünerek ondan bu vazifeyi geri almış ve görevi Hz. Ali'ye vermiştir. Bu durumda Ebû Bekir'in imâmet görevini yerine getirmesi mümkün değildir.⁷² Cürcânî bu iddiaya şöyle karşılık verir: Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'e bazı görevler vermiştir. Sözelimi onu, hicretin 8. yılından sonra hac emiri olarak görevlendirmiş ve sonrasında da o, bu görevine devam etmiştir. Hatta Hz. Peygamber, vefatı öncesinde Hz. Ebû Bekir'in namaz kıldırmasını istemiştir. Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'in ardından Hz. Ali'yi görevlendirmesinin nedeni ise o dönemin adeti gereği ahitlerin yapılması veya feshi için kişinin kendisinin veya amcaoğlunun orada hazır bulunması gerekiyordu. Bu yüzden oraya Hz. Ali gönderilmiştir. Ayrıca Şia'nın Hz. Ebû Bekir hakkında “Hz. Peygamber onu namazdan azletti.” sözünün aslı yoktur. Sahih rivayetler de Şia'nın bu iddiasını desteklememektedir.⁷³

3. Şia'ya göre imâmın toplum içinde en bilgili olması ve hükümlerin tamamını bilmesi gereklidir. Ebû Bekir ise toplumun en bilgisi değildir. Nitekim Ebû

⁶⁶ Bakara 2/124.

⁶⁷ Bakara 2/254.

⁶⁸ Nisa 4/11.

⁶⁹ Ahzab 33/33.

⁷⁰ Bkz. Allâme Hillî, *Minhâcu'l-Kerâme*, ss. 119-120, 151-152, 155; Şeyh Müfid, *Fusûlu'l-Muhtâra*, s. 89.

⁷¹ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 386-387.

⁷² Kâdî Abdülcebbâr, *Muğni*, XX/1, 349.

⁷³ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 388; ter. Ömer Türker-İ. Halil Üçer, 696.

Bekir, ben Müslümanım demesine rağmen Fücâe el-Mâzinî'yi ateşte yakmış ve dinî hükümlere aykırı davranarak hırsızın sol elini kesmiştir. Ayrıca mirastan payını soran bir nineye olumsuz yanıt vererek bu durumu insanlara soracağını söylemiştir. Daha sonra ona Hz. Peygamber'in nineye altıda bir verdiği söylenmiştir.⁷⁴ Bu iddiaya Cürçânî şöyle karşılık vermiştir: İmâmın bütün hükümleri bilmesi gerekli değildir. Fakat imâmın mutlaka icihad yapabilecek gücü olmalıdır. Onun icihad yapabilecek yetkinlikte olması ise bütün hükümleri bilmesini gerektirmez. Hz. Ebû Bekir de müctehiddir. Fücâe el-Mâzinî'yi ateşe atma nedeni ise onun icihadıdır veya tövbesinin kabul olmadığını düşündüğü içindir denilebilir. Zira Fücâe el-Mâzinî zındıktır, -daha- sahih görüşe göre zındığın tövbesi de kabul edilmez. Hırsızın sol elinin kesilmesi meselesine gelince bu durum celladın bir hatası veya hırsızın üçüncü hırsızlığı olabilir. Miras meselesinde ise o, meseleyi araştırmış, hemen hüküm vermemiş ve sahabeye danışmıştır. Bu onun müctehid olmasının gereğidir.⁷⁵

4. Şia'ya göre Ömer, Ebû Bekir'in dostu ve destekçisi olmasına rağmen onu tenkit etmiştir. Ömer, Malik b. Nüveyre'nin karısına göz koyan ve onu almak için Malik b. Nüveyre'yi öldüren Hâlid b. Velid'e kısas uygulanması gerektiğini Ebû Bekir'e aktarmıştır. Fakat Ebû Bekir bu talebi göz ardı etmiş ve bu yüzden Ömer tarafından tenkit edilmiştir. Cürçânî'ye göre böyle bir yergi söz konusu değildir. Zira Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in tayini ile işbaşına geçmiştir. Bu durumda Hz. Ömer'in onu eleştirmesi kendisini eleştirmesi anlamına gelecektir. Hz. Ebû Bekir'in Halid b. Velid'i öldürmemesine yönelik Hz. Ömer'in eleştirisi ise mümkündür. Müctehidlerin icihadla vardıkları hükümlere ilişkin birbirlerini eleştirmeleri ise mümkündür.⁷⁶

6. Hz. Ali'nin İmâmetiyle İlişkilendirilen Delillerin Eleştirisi

Hz. Peygamber'in vefatını müteakip ortaya çıkan imâmet konusundaki münakaşalar, İslâm toplumundaki büyük anlaşmazlıkların temelini teşkil etmiştir. İslâm toplumu içinde başlayan, Cemel ve Sıffin savaşları ile devam eden, Hâkem olayı ile de çözümlenemeyen ilk mücadeleler temelde imâmet konusundaki ihtilaflardan kaynaklanmıştır. Bu hadiseler Şia, Havâric ve Mürcie'yi de şekillendirmiştir. Kimin imâm olması gerektiği, imâmetin şartları, imâmın atanma yöntemi, azlinin imkânı daha ilk dönemlerde tartışma konusu yapılmıştır. Öyle ki Sıffin savaşı sonrasında Hâricîler, Hz. Ali'nin görevden ayrıldığını düşünerek Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye biat etmişlerdir. Diğer taraftan imâmı tayin edecek seçici kurulun kimlerden oluşması gerektiği ve imâmet makamının kimlerin biatıyla sahibini bulacağı sorusuna da yanıtlar aranmıştır. İmâmda bulunması gereken nitelikler, ilk önce Hz. Ömer tarafından "ümmetin emini" şeklinde özetlenmişken daha sonradan bu nitelikler ayrıntısıyla ortaya konmuştur. Hz. Peygamber'in ashâbı hakkındaki övgü içerikli sözlerinin Hz. Ali ile ilgili olanları, muhtemelen Cemel Vakası'ndan önce onun müfrit taraftarları tarafından abartılarak yorumlanmış ve Hz. Ali savaş esnasında vasî olarak ilan edilmiştir. Buna karşı Sıffin savaşı sonunda Hz. Ali'yi ve muhaliflerini tekfir ederek onlardan ayrılan Hâricîler, Hz. Ali'nin destekçilerinin öne sürdüğü fikirlere şiddetle karşı çıkmıştır. Bundan sonra imâmet konusunda farklı tezler öne

⁷⁴ Allâme Hillî, *Minhâcu'l-Kerâme*, ss. 146-147; Şeyh Müfid, *Evâilu'l-Makâlât*, s. 21

⁷⁵ Cürçânî, *a.g.e.*, VIII, 388-389.

⁷⁶ Cürçânî, *a.g.e.*, VIII, 389.

sürülmüştür. Hicri II. yüzyılın başlarından itibaren imâmet ilkesini benimseyen gruplardan Abbâsiyye, Abbas b. Abdülmuttalib ve neslinin, diğerleri de Hz. Ali'nin imâmeti hakkında nass bulunduğunu ileri sürmeye başlamışlardır.⁷⁷ Daha sonradan nass ve tayin teorisi, Şia'nın imâmet doktrininin temel esasını oluşturmuştur.

Cürcânî Şia'nın Hz. Ali'nin imâmetini ispat etmek için öne sürdüğü önemli bazı delilleri sıralamış, ardından da bu delilleri çürütmeye çalışmıştır. Söz konusu deliller, aşağıda maddeler halinde incelenecektir:

1. Şia'ya göre Hz. Peygamber'den sonraki ilk meşru imâm Hz. Ali'dir. Nasslar da onun ilk imâm olduğunu ortaya koymaktadır. Günümüze ulaşmamış olsa da Hz. Ali'nin imâmetine ilişkin kesin bir nass mevcuttur. Zira Hz. Peygamber bir yere veya gazveye çıkacağı zaman vekil olarak Hz. Ali'yi kendi yerine bırakırdı. Bu durumda onun geri dönüşü olmayan ölüm yolculuğu öncesinde de insanların kendisine müracaat etmesi için birisini kendi yerine bırakması gerekmektedir. Üstelik Hz. Peygamber insanlara karşı çok merhametlidir, onlara def-i hacet gibi önemsiz bir şeyin adabını dahi öğretmiştir. Buradan hareketle Hz. Peygamber'in insanların hem bu dünya hem de ahiret durumlarını iyileştirecek bir imâmı tayin etmesi gerektiği anlaşılır. Ayrıca Ebû Bekir ve Abbas hakkında bir nassın olmayışı Hz. Ali hakkında bir nassın olduğunu göstermektedir.⁷⁸

Cürcânî bu itiraza şöyle karşılık verir: Hz. Peygamber sahabenin bu atamayı yapacağını bildiği için kendisinin yerine herhangi bir kimseyi bırakmamıştır. Keza o, birçok şer'î hüküm hakkında da bir nass zikretmemiş ve bu noktada görevi müchtehitlere bırakmıştır. Üstelik Hz. Ali'nin imâmetine ilişkin açık bir nass olsaydı, bu nass gizli kalmaz ve tevatür yoluyla mutlaka nakledilirdi. Keza Hz. Ali bu nassı öne sürerek başkasının imâm olmasına müsaade etmezdi. Fakat Hz. Ali, hiçbir zaman kendi hakkında bir nassın olduğunu iddia etmemiştir. Benî Sakîfe'de "İmâmlar Kureyş'tendir."⁷⁹ denilince imâmet görevi Ensar'a bırakılmamış ve Hz. Ebû Bekir'e verilmiştir. Neticede eğer bir nass olsaydı, bunun gereği hemen yapılırdı. Zira sahabe de dinî konularda çok hassas olan, canlarıyla ve mallarıyla İslâm yolunda gayret eden kimselerdi.⁸⁰

2. Şia'ya göre "Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (varis olmaya) daha yakındır."⁸¹ ayeti imâmeti de kapsamaktadır. Yani Hz. Ali Hz. Peygamber'in akrabasıdır ve imâm olmaya daha layıktır. Cürcânî'ye göre bu ayet ile imâmet kastedilmemiştir. Çünkü ayette bir sınırlama yapılmamıştır.⁸²

3. Şia'ya göre "Sizin dostunuz ancak Allah, O'nun Resûlü ve namaz kılan, rükû etmiş haldeyken zekât veren mü'minlerdir."⁸³ ayeti Hz. Ali'nin imâmetine delil teşkil etmektedir. "Veli" ya tasarrufta bulunan ya da seven, yardım eden manasındadır. Ayette yardım eden/destekleyen anlamı kastedilmemiştir. Ayette

⁷⁷ Mustafa Öz-Avni İlhan, "İmâmet", *DİA*, XXII, 201; bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 136.

⁷⁸ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 390; Şeyh Mehdi es-Semavî, *el-İmâme fi davi'l-Kitâb ve's-Sünne*, Kuveyt 1399, I, 80-85; Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 390.

⁷⁹ Tirmizî, Fiten 49.

⁸⁰ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 390-391; Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, ss. 420-421; Tefâtânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, V, 258-259.

⁸¹ Enfal 8/75.

⁸² Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 391; bkz. Kâdî Abdülcebbar, *Muğni*, XX/I, 238.

⁸³ Maide 5/55.

geçen “innemâ” edatı da müminlere hasredilemez. Bu durumda “veli” kelimesi tasarrufta bulunan anlamındadır. Ümmet içinde tasarrufta bulunan ise imâmdir. Müfessirler de ayetin ikinci kısmı ile Hz. Ali'nin kastedildiğini ifade etmişlerdir. Zira Hz. Ali, namaz esnasındayken kendisine bir dilenci gelmiş, o da dilenciye yüzüğünü vermiştir. Bunun üzerine ilgili ayet nâzil olmuştur. Hatta bu ayet ile Hz. Ali'nin kastedildiği noktasında icmâ da mevcuttur. Hâsılı bu ayet Hz. Ali'nin imâmetinin önemli bir delilidir.⁸⁴

Cürcânî bu iddiayı şu ifadelerle reddeder: Ayette geçen “veli” kelimesi ile kastedilen mana “yardım eden/destekleyendir.” Aksi halde ayet, Hz. Peygamber hayattayken Hz. Ali'nin imâmetine ve onun tasarrufta bulunmada önceliğine işaret etmiş olurdu. Üstelik ayette kullanılan ifade çoğuldur, bu yüzden belirtilen kelime, tek bir kimseye hasredilemez. Ayrıca ayetin öncesindeki “*Yahudileri ve Hristiyanları dost edinmeyin, onlar birbirlerinin dostudur.*”⁸⁵ ifadesi de bu yaklaşımı doğrulamaktadır. Çünkü bu ayette de “veli” kelimesi yardımcı anlamında kullanılmıştır.⁸⁶

4. Şia'ya göre Gadîr rivayeti Hz. Ali'nin imâmetini ispat eden diğer bir önemli delildir. Onlara göre Hz. Peygamber Veda Haccı dönüşü Gadîr-i Hum denilen mevkide durmuş ve sahabeye “Ben sizin için canınızdan daha öncelikli değil miyim?” (Beni canınızdan daha çok sevmiyor musunuz?) şeklinde bir soru sormuştur. Hz. Peygamber onlardan olumlu yanıt alınca “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım, ona dost olana sen de dost ol, ona düşman olana sen de düşman ol! Ona yardım edene sen de yardım et!”⁸⁷ demiştir. Burada “mevlâ” kelimesi ile kastedilen tasarrufta bulunma bağlamında önceliğe sahip değildir. Dolayısıyla bu rivayette Hz. Ali'nin imâmeti kastedilmiştir.⁸⁸

Buna karşılık Cürcânî bu iddiayı reddetmiş ve rivayetin sahih olmadığını ifade etmiştir. Zira bu rivayeti Buhârî ve Müslim gibi hadis âlimleri de nakletmemiştir. Üstelik Gadîr günü Hz. Ali Yemen'deydi, yani Hz. Peygamber'in yanında değildi. Bu rivayet sahih kabul edilse bile râvîlerin geneli, rivayetin başında geçen “Ben sizin için canınızdan daha öncelikli değil miyim?” sözünü nakletmemiştir. Bu yüzden “mevlâ” kelimesinin “daha öncelikli” manasında ele alınması doğru değildir. Ayrıca rivayetin sonu da “mevlâ” kelimesiyle “yardımcı” anlamının kastedildiğini ortaya koymaktadır. Neticede “mevlâ” kelimesi ile “öncelikli olma/layık olma” manası kastedilmemiştir. “Mevlâ” kelimesi daha öncelikli anlamında kabul edilse dahi tasarrufta bulunma ve idari bağlamda öncelikli olma bağlamında ele alınamaz. Diğer bir ifade ile “mevlâ” kelimesi öncelikli olma anlamında ele alınsa dahi bu noktada hangi manada öncelikli bulunduğu (sevgi-yardım-tasarruf) hususu açık değildir.⁸⁹ Kanaatimizce de bu rivayetle Hz. Peygamber Hz. Ali'ye sahip çıkmıştır ama bu durum onun Hz. Ali'ye yönelik siyasi referans olduğu anlamına gelmemektedir.

⁸⁴ Şerîf Murtazâ, *eş-Şâfi fi'l-İmâme*, II, 217; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-İktisâd*, s. 319; Allâme Hillî, *Nehcu'l-Hak*, s. 172; *Minhâcu'l-Kerâme*, ss. 147-148; Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 391-392.

⁸⁵ Maide 5/51.

⁸⁶ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 391-392.

⁸⁷ Tirmizî, Menâkıb 19.

⁸⁸ Şeyh Müfid, *el-İfsâh*, ss. 32-33; *Fusûlu'l-Muhtâra*, ss. 290-292; Allâme Hillî, *Minhâcu'l-Kerâme*, s. 149, 172; *Nehcu'l-Hak*, ss. 172-173, 192, 218; E. Ruhi Fiğlalı, “Gadîr-i Hum”, *DİA*, XIII, s. 279; Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 392-393.

⁸⁹ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 392-393.

5. Şia'nın öne sürdüğü diğer delil ise Hz. Peygamber'in Tebük Seferine giderken Medine'de kendi yerine bıraktığı Hz. Ali'ye yönelik şu sözüdür: "Musa'nın yanında Harun ne ise, sen de benim yanımda osun. Fakat benden sonra bir peygamber gelmeyecektir."⁹⁰ Bu rivayette peygamberlik haricinde Harun'un Musa'ya nispetle olan konumu, Hz. Peygamber'e nispetle Ali'ye de verilmiştir. Musa'nın "Kavmim içinde bana halef ol." ifadesinden hareketle de Harun'un Musa'nın halefi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Musa'nın vefatını müteakip - eğer hayattaysa- Harun onun yerine geçecektir. Keza aynı durum Hz. Ali için de geçerli olmalıdır.⁹¹

Cürcânî'ye göre bu hadis sahih değildir. Şayet bu hadis sahih kabul edilse dahi hadis şöyle yorumlanmalıdır: Hz. Peygamber Hz. Ali'yi Tebük Seferine giderken Medine'de kendi yerine bırakmıştır. Buradan Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi kendi vefatı sonrası için de halefi kıldığı söylenemez. Keza Musa'nın Harun'a yönelik "Bana halef ol." sözünden bu durumun onun ölümü sonrası için de geçerli olduğu çıkarılamaz.⁹²

6. Şia, Hz. Peygamber'in "Ali'yi müminlerin emiri konumundaymış gibi selamlayınız." sözünden hareketle Hz. Ali'nin ilk imâm olması gerektiğini iddia etmiştir. Cürcânî'ye göre bu rivayet sahih değildir.⁹³

Esasen Şia'nın Hz. Ali'nin imâmetini ispat için öne sürdüğü nasrlara ve onların sebep-i vüruduna bakıldığı vakit bu öne sürülen delillerin Hz. Ali'nin imâmeti ile ilişkilendirilmesinin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Hatta Şia'nın en kuvvetli delil olarak öne sürdüğü "Gâdîr" rivayeti dahi Hz. Ali'nin imâmeti ile ilişkilendirilemez. Yaşanan şu hadise de Hz. Ali hakkında bir nassın olmadığına en açık delildir: İbn Abbas -Hz. Peygamber'in son hastalık evresinde- Hz. Ali'ye imâmetin kime verildiğini sormak üzere Hz. Peygamber'e gitmesini önermiş, şayet kendilerine kalmışsa bunu öğrenmiş olacaklarını, başkasına verilmiş ise bir tavsiyesinin olup olmadığını öğreneceklerini söylemiştir. Hz. Ali ise bu teklife sıcak bakmamış ve öneriyi Hz. Peygamber'in reddetmesi halinde halkın bir daha imâmeti kendilerine vermeyeceği endişesini ona aktarmıştır.⁹⁴ Bunun yanı sıra Hz. Ali'nin imâmetine ilişkin bir nass olsaydı, Hz. Peygamber'in terbiyesi ile yetişmiş sahabenin bu haberi dikkate almaması düşünülemezdi.

SONUÇ

İslâm düşünce tarihinde Şia'yı diğer fırkalardan ayıran en önemli özelliği onların imâmet nazariyesidir. Öyle ki, Şia imâmeti, imanın temel rükünlerinden biri olarak kabul etmiş, nass ve tayin teorisi ile de bu inancı desteklemeye çalışmıştır. Onların imâmet anlayışlarının temelini nass ve tayin teorisi oluşturmaktadır da denebilir. Bu teoriye göre Hz. Muhammed (sav) Allah'ın emriyle Hz. Ali'yi ilk imâm olarak tayin etmiş ve ondan sonra da bu görev Ehl-i Beyt'e mensup şahıslarca yürütülmüştür. İmâmet, nübüvvetin bir nevi devamı mesabesinde

⁹⁰ Buhârî, Menâkıb 9.

⁹¹ Şeyh Müfid, *el-İfsâh*, s. 33; Allâme Hillî, *Minhâcu'l-Kerâme*, ss. 167-168; bkz. Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 394-395.

⁹² Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 394-395.

⁹³ Cürcânî, *a.g.e.*, VIII, 390.

⁹⁴ Bkz. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 12; Kâdî Abdülcebbar, *Tesbitü Delâili'n-Nübüvve*, neş. Abdülkerim Osman, Beyrut 1966, I, 263; Taberî, *Tarihu'l-Ümeme ve'l-Mülük*, Beyrut tsz., III, 193-194.

görülmüş ve bu doğrultuda imâmlar da peygamberlere has olan seçilmişlik, -üstün- ilim, ismet, efdaliyet gibi özel vasıflarla donatılmıştır.

Cürcânî'nin imâmet görüşü ise diğer Ehl-i Sünnet ulemasında olduğu gibi Şîî teoriye reddiye şeklindedir. Fakat o, geliştirdiği imâmet teorisinde Eş'arî kelâm geleneğinde ortaya konulan imâmet anlayışının dışına çıkamamıştır. Hatta onun imâmet konusundaki yaklaşımının müteahhirûn dönem Eş'arî kelimcilerinden Âmidî ve İcî ile hemen hemen aynı olduğu da söylenebilir.

Cürcânî ortaya koyduğu imâmet anlayışında imâmeti inanç alanının dışında tutmaya çalışmış; bu vazifeyi de dinî ve dünyevî işleri ilgilendiren genel (siyasal) bir idarecilik olarak değerlendirmiştir. Peygambere mahsus vasıfların imâmlara verilemeyeceğini savunan Cürcânî, daha çok kamu yararını ilgilendiren görevleri yerine getirmekle mükellef bir imâm portresi çizmiş ve böylece imâmlar hakkında öne sürülen imtiyazları reddetmiştir. Neticede Şîî-İmâmî paradigmadaki imâmet algısını diğer Eş'arî kelâmcılar gibi teorik ve pratik düzeyde gerçekçi bir zemine oturtmuş ve siyasal iktidarı dinî otoriteden ayırmıştır.

Cürcânî'ye göre imâmet ancak seçim usulü ile belirlenebilir. Zira Kur'an'da ve hadislerde nass ve tayin tezini geçerli kılacak hiçbir delil de mevcut değildir. Bu doğrultuda o, tarihi realiteye bağlı kalarak Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali şeklindeki sıralamanın bazı nasslara da dayanarak isabetli olduğunu kaydetmiştir. Bilindiği gibi bu kabul Sünnî ekolün Şîî doktrinden ayrıldığı önemli noktadır. Ayrıca Cürcânî, dört halife dönemindeki uygulamaları gerçek hilâfet gözüyle değerlendirmiş; onların seçim yöntemlerini meşru görmüş, seçim akdinin keyfiyetini belirlerken de onların seçim yöntemlerini kıstas kabul etmiştir. Böylelikle siyasi paradigmasını oluştururken dört halife dönemi uygulamalarını esas kabul etmiştir.

Esasen Kur'an siyasi yönetim ve sistem bakımından herhangi bir kayıt getirmemiş sadece Kur'an'da siyasi alanda riayet edilmesi gereken hususlar hürriyet, adalet, eşitlik, ehliyet, şûrâ gibi kavramlarla ifade edilmiştir. Erken dönemden günümüze, sürekli değişen toplumsal dinamikler, dinin toplumları sabit bir sistemle kayıtlamasını imkânsız kılar. Eğer imâmet, Şia'nın da belirttiği gibi ümmete bırakılmayacak kadar önemli bir husus olsaydı, imâm bizzat Allah tarafından tayin edilir ve bu tayin ayetle de sabit olurdu. Fakat Şia'nın iddialarının aksine ne Hz. Peygamber'den bu konuda tarih üstü bir söz varid olmuş ne de Kur'an siyasi yönetim bakımından insanları belirli bir sistemle veya belirli bir ırk ya da aileyle sınırlandırmıştır.

Kanaatimizce Şia'nın nass ve tayin teorisinin ispatı için öne sürdüğü nasslar, Cürcânî'nin de ısrarla vurguladığı gibi Hz. Ali'nin imâmeti ile ilişkilendirilemez. Bu noktada onlar, iddialarının ispatı için yoruma açık olan ayetlere sarılmış ve aşırı tevillerle ayetleri Hz. Ali'nin imâmeti ile ilişkilendirmeye çalışmışlarsa da neticede ayetleri bağlamından koparmışlardır. Bu ise ayetleri -anlam bakımından- tahrif etmekten başka bir şey değildir. Bunun yanında Şia, ayetlerin nüzul sebeplerini irdelenmiş ve kendi anlayışları çerçevesinde gerçek dışı nüzul sebepleri türetmişlerdir. Fakat ayetlerin siyak ve sibakı onların tezlerini boşa çıkarmıştır. Şia, Hz. Peygamber'e nispet ettikleri Hz. Ali'nin övüldüğü ve onun erdeminden bahsedildiği her rivayeti de onun imâmetine delil olarak kullanmış ve bazı tarihi hadiselerin de onun imâmetine delil teşkil ettiğini iddia etmiştir. Kısacası Hz. Ali'nin imâmetinin ispatı için nassları ve tarihi olayları Şîî paradigma ışığında okumuş ve bu paradigmaya tasdik ettirmişlerdir. Fakat ilgili ayetler ve rivayetler

dikkatle incelendiğinde imâmet konusunda Şia'nın iddialarını doğrular nitelikte deliller bulmak imkânsızdır. Cürcânî'nin bu konuda ortaya koyduğu bilgiler ve deliller de yukarıda zikrettiğimiz görüşleri destekler niteliktedir.

KAYNAKÇA

- ALLÂME HİLLÎ, İbn Mutahhar Hasan b. Yusuf, *el-Elfeyn fi İmâmeti Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut 1982.
- ALLÂME HİLLÎ, İbn Mutahhar Hasan b. Yusuf, *Minhâcu'l-Kerâme fi Ma'rifeti'l-İmâme*, tah. M. Reşad Sâlim, Kâhire 1962.
- ALLÂME HİLLÎ, İbn Mutahhar Hasan b. Yusuf, *Nehcu'l-Hak ve Keşfu's-Sıdk*, neş. A. el-Hüseynî el-Urumevî, Kum 1407.
- ÂMİDÎ, Seyfeddin, *Ebkâru'l-Efkâr fi Usuli'd-Din*, tah. A. Muhammed el-Mehdî, Kahire 2004.
- BÂKILLÂNÎ, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib, *Kitâbu't-Temhîd*, neş. İ. Ahmed Haydar, Beyrut 1987.
- BEYÂZÎZÂDE, Ahmed Efendi, *el-Usûlü'l-Münîfe*, ter. İlyas Çelebi, İstanbul 2010.
- BEYZÂVÎ, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Tavâliu'l-Envâr*, neş. Abbas Süleyman, Beyrut 1991.
- BOZAN, Metin, "İmâmiyye Şiası'nın Peygamberlik ve İmâmet Anlayışlarının Mukayesesi", *Dini Araştırmalar*, 2006, IX, ss. 95-112.
- BOZAN, Metin, *İmâmiyye Şiasının İmâmet Tasavvuru*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2007.
- BOZAN, Metin, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, (Basılmamış Doktora Tezi).
- CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerîf, *Şerhu'l-Mevâkıf*, tas. Mahmut Ömer Dimyati, Beyrut 1998.
- CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerîf, *Şerhu'l-Mevâkıf*, ter. Ömer Türker-İ. Halil Üçer, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015.
- CÜVEYNÎ, İmâmu'l-Harameyn Ebî'l-Meâlî Abdilmelik, *Kitâbü'l-İrşâd*, tah. M. Yusuf Musa-Abdulmun'im Abdulhamid, Mısır 1950.
- CÜVEYNÎ, İmâmu'l-Harameyn Ebî'l-Meâlî Abdilmelik, *Gıyâsu'l-Ümem fi't-Tiyasi'z-Zulem*, tah. Mustafa Hilmi-Fuad Abdulmun'im, İskenderiye 1979.
- EŞ'ARÎ, Ebû Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, tas. Helmut Ritter, Wiesbaden 1980.
- GECİT, M. Salih, "Cüveynî'nin Hilafet Anlayışı", *EKEV Akademi Dergisi*, yıl:18, sayı:58, 2014, ss. 485-504.
- GECİT, M. Salih, "Cüveynî'nin İmâmet Anlayışında Başkanlık Krizinin Çözümü (Gıyâsü'l-Ümem Modeli)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.7, sayı: 34, ss. 393-408.
- FIĞLALI, E. Ruhi, "Gadîr-i Hum", *DİA*, XIII, 279-280.
- FIĞLALI, E. Ruhi, "İsnâaşeriyye", *DİA*, XXIII, 142-147.

- FIGLALI, E. Ruhi, *İmâmiyye Şiası*, İstanbul 1984.
- HUMEYNÎ, Âyetullah Ruhullah, *İslâm Fıkında Devlet*, ter. H. Perviz Hatemi, İstanbul 1979.
- HÜSEYNÎ, Ebû'l-Feth, *Miftâhu'l-Bâb*, Meşhed 1370.
- İBN HALDUN, *Mukaddime*, ter. Süleyman Uludağ, İstanbul 2014.
- İBN HAZM, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, tah. Muhammed İbrahim Nasr-Abdurrahman Umeyra, Beyrut 1996.
- İBN KUTEYBE, *el-İmâme ve's-Siyâse*, tah. Muhammed Zeynî, Beyrut 1967.
- İSFERÂÛYİNÎ, Ebû'l-Muzaffer, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, tah. M. Zâhid el-Kevserî, Beyrut 1988.
- KÂDÎ ABDÛLCEBBÂR, Ebu'l-Hasan b. Ahmed el-Hemedânî el-Esedâbâdî, *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, XX/I-II, (*fi'l-İmâme*), (tah. Mahmud Muhammed Kâsım), Kâhire tsz.
- KÂDÎ ABDÛLCEBBÂR, Ebu'l-Hasan b. Ahmed el-Hemedânî el-Esedâbâdî, *Tesbitü Delâili'n-Nübüvve*, neş. Abdülkerim Osman, Beyrut 1966.
- KÂŞİFU'L-GITA, *Ca'ferî Mezhebi ve Esasları*, ter. Abdülbakıy Gölpınarlı, Kayseri 1992.
- MAKDÎSÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Halil b. Yusuf, *Risale fi'r-Red ale'r-Rafida*, Bombay 1983.
- MECLİSÎ, Muhammed Bâkır, *Bihâru'l-Envâr*, Beyrut 1983.
- MES'ÛDÎ, Ebû'l-Hasan Ali b. Huseyn, *Murûcu'z-Zeheb*, tah. Saîd Muhammed el-Lehhâm, Beyrut 1997.
- MUZAFFER, Muhammed Rıza, *Akâidü'l-İmâmiyye*, ter. Abdülbakıy Gölpınarlı, İstanbul 1978.
- MÜFÎD, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Nu'man, *el-İfsâh fi İmâmeti Emîri'l-Mü'minîn*, tah. Dirasâtü'l-İslâmiyye, Kum 1412.
- MÜFÎD, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Nu'man, *el-İrsâd fi Ma'rifeti Hucecillâhi alâ'l-İbâd*, Beyrut 1993.
- MÜFÎD, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Nu'man, *Evâilu'l-Makâlât fi Mezâhibi'l-Muhtârât*, neş. Mehdi Muhakkik, Tahran 1372.
- MÜFÎD, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Nu'man, *Fusûlu'l-Muhtâra*, tah. S. Ali M. Şerîfî, Beyrut 1993.
- NADER, Albert Nasrî, *Medhal ile'l-Fırakı's-Siyâsiyye ve'l-Kelâmiyye*, Beyrut 1986.
- NÂŞÎ el-EKBER, *Mesâilü'l-İmâme*, neş. J. Van Ess, Beyrut 1971.
- NESEFÎ, Ebû'l-Muîn, *Tabsiratü'l-Edille fi Usuli'd-Din*, tah. Hüseyin Atay- Şaban Ali Düzgün, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2004.
- ÖZ, Mustafa, Avni İlhan, "İmâmet", *DİA*, XXII, 201-203.
- ÖZ, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüzü Şiîlik*, Ensar Yayınları, İstanbul 2011.
- RÂZÎ, Fahrüddîn, *Kitâbu'l-Erbaîn*, tah. A. Hicâzî es-Seka, Beyrut 2004.

- RÂZÎ, Fahrüddîn, *Mesâilu'l-Hamsun*, Kahire 1328.
- SEMAVÎ, Şeyh Mehdî, *el-Îmâme fi davi'l-Kitâb ve's-Sünne*, Kuveyt 1399.
- SÜBHÂNÎ, Ca'fer, *Muhâdarâtun fi'l-Îlâhiyyât*, Kum 1431.
- ŞEHRÎSTÂNÎ, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, tah. E. Ali Mehran-A. Hasan Fâur, Beyrut 1993.
- ŞERÎF MURTAZÂ, *eş-Şâfi fi'l-Îmâme*, Tahran 1986.
- TABERÎ, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Tarihu'l-Ümemi ve'l-Mülûk*, Beyrut tsz.
- TEFTÂZÂNÎ, Mesûd b. Ömer b. Abdullah Sâduddin, *Şerhu'l-Makâsîd*, tah. Abdurrahmân Umeyre, Beyrut 1998.
- TİRMİZÎ, Ebü İsâ, Muhammed b. İsâ, *Sünen*, İstanbul 1992.
- TÛSÎ, Ebü Ca'fer, *el-İktisâd fi mâ Yeteallaku bi'l-İ'tikâd*, Necef 1979.
- TÛSÎ, Ebü Câ'fer, *Kitâbu Temhîdi'l-Usûl*, Tahran 1362.
- U'TUM, Muhammed Abdülkerim, *en-Nazariyyetü's-Siyâsiyyeti'l-Muasıra li'ş-Şia*, Amman 1409.
- ULUDAĞ, Süleyman, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014.
- ÜNVERDİ, Veysi, *Îmâmiyye Şiası'nın İmâmet Anlayışının Eleştirisi; Kâdî Abdülcebbâr Örneği*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2015.
- ÜNVERDİ, Veysi, "Eş'arî Kelâmında İmâmet Nazariyesi; Cüveynî Örneği", *Usûl İslâm Araştırmaları*, 29 (2018), ss. 39-66.